

قرآن پژوهی در غرب و سهم شیعه در آن (2)

4:56 PM Thursday, July 13, 2023

قرآن پژوهی در غرب و سهم شیعه در آن (۲) گونه‌شناسی مقالات شیعی مجله مطالعات قرآنی سواز

| ۱۹ |

سید حامد علیزاده موسوی^۱

چکیده

رصد و شناخت ظرفیت‌های موجود در عرصه بین‌الملل در حوزه مطالعات قرآنی، اولین و مهم‌ترین گام در ورود جدی و فعال به گفتمان قرآن پژوهی غرب است. یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های موجود این عرصه، مجلات و نشریاتی است که از سوی مراکز آکادمیک و علمی معتبر منتشر می‌شوند. یکی از این ظرفیت‌ها، مجله «مطالعات قرآنی سواز» است که از سال ۱۹۹۹ م. در انتشارات دانشگاه ادینبرو چاپ می‌شود. مقالات این نشریه به دوزبان انگلیسی و عربی و با هدف پرکردن شکاف میان دو گفتمان پژوهش مسلمان و غرب منتشر می‌شود. این مجله افزون بر مقالات، بخشی را به نقد کتاب و آثار جدید چاپ شده در مورد قرآن اختصاص داده است. موضوعات و مقالات شیعی در این نشریه همچون دیگر نشریات و پژوهش‌های غربی، سهم اندکی را به خود اختصاص داده است؛ با این حال در یک دسته‌بندی اولیه، می‌توان مقالات شیعی این مجله را ذیل پنج موضوع کلی قرار داد؛ مناطق و کشورهای شیعه (ایران، لبنان، عراق و...)، فرقه‌های شیعه (اسماعیلیه، زیدیه، متصوفه، اثناعشری)، مباحث علوم قرآنی شیعی (تاریخ قرآن، ساختار قرآن، تحریف قرآن و...)، تفاسیر شیعی (مفسران شیعه، مقایسه مفسران شیعه با اهل سنت و...) و مقالات مروری بر کتاب‌هایی که درباره شیعه نوشته شده است. در میان این گونه‌ها، بررسی و پژوهش درباره تفاسیر شیعی و مفسران شیعه بیش از همه مورد توجه قرار گرفته است و می‌توان سهم عمده‌ای را در میان مقالات شیعی این مجله به مباحث تفسیری اختصاص داد.

کلیدواژه‌ها: مطالعات قرآنی، غرب، شیعه، مجله مطالعات قرآنی، تفسیر شیعه.

۱. استادیار گروه مطالعات تطبیقی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

hamed.mousavi2@gmail.com

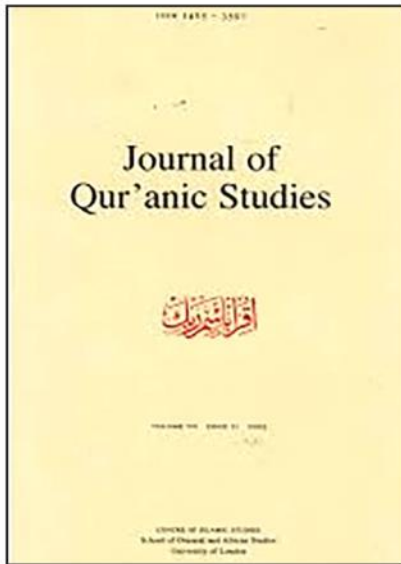

معرفی مجله مطالعات قرآنی سواز

مجله مطالعات قرآنی سواز که در انتشارات دانشگاه ادینبرو چاپ می‌شود، مجله‌ای آکادمیک است که هدف آن مطالعه و بررسی مباحث قرآنی و رویکردهای متنوع در موضوعات گوناگون قرآنی می‌باشد. مقالات این نشریه به دو زبان انگلیسی و عربی منتشر می‌شود و در پی پرکردن شکاف میان دو گفتمان پژوهش مسلمان و غرب است. این مجله افزون بر مقالات، بخشی را به نقد کتاب شامل بررسی آثار جدید در مورد قرآن اختصاص داده است.

این نشریه از سال ۱۹۹۹ م. سالانه مقالات بسیاری را منتشر کرده است. شماره اول آن در همان سال و شماره دوم و سوم در سال ۲۰۰۰ م. به چاپ رسیده و پس از آن، هر سال دو شماره از آن

منتشر شده است. از سال ۲۰۱۳ م. شمارگان سالانه این شماره از هر سال دو شماره، به سه شماره افزایش پیدا کرد. برخی از شماره‌های این مجله به حوزه‌های جغرافیایی خاصی اختصاص دارد. به عنوان مثال، در برخی شماره‌ها فقط به تفسیر و اصول هرمنوتیک قرآن پرداخته است و شماره‌ای نیز به مباحث تفسیری در منطقه شمال آفریقا اختصاص پیدا کرده است. بنابراین، می‌توان شماره‌هایی از این مجله را ویژه‌نامه‌هایی نامید که به موضوعات ریز و مناطق خاص پرداخته‌اند.

همچنین بخشی از مقالات این مجموعه به

مطالعات مروری کتاب‌ها و آثار تازه نشر یافته اختصاص یافته که ارزش افزوده‌ای را به مجله داده است. در این مقالات، افراد شاخصی بر کتاب‌های مهمی نقد نوشته‌اند که از آن جمله می‌توان به مقالات مروری افرادی چون آندره ریپین، آنجلیکا نویورت و دون استوارت اشاره کرد.

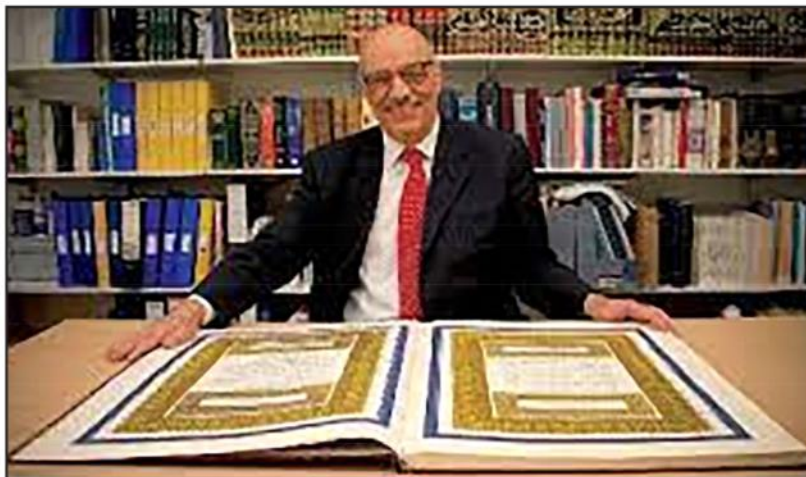
اگرچه این مجله در انتشارات دانشگاه ادینبرو چاپ می‌شود، اما از مجلات تخصصی مرکز سواز به شمار می‌آید و امور علمی و ویراستاری آن در این مرکز، زیر نظر «پروفسور عبدالحلیم»

انجام می‌شود. نشر در ادینبرو و هدایت علمی از سوآز زیر نظر هیئت تحریریه شاخصی، سبب شده است که این مجله اعتبار بالایی در فضای آکادمیک غرب داشته باشد. در میان اعضای تحریریه این مجله نیز شیعیان و شیعه پژوهانی هستند که از آن جمله می‌توان به دکتر «بهاء الدین خرمشاهی» از ایران اشاره کرد. علی‌رغم حضور اندک شیعیان و شیعه پژوهان در میان اعضای تحریریه این مجله، مقالاتی از سوی شیعیان و قرآن پژوهان ایرانی نیز در میان تعداد بی‌شمار مقالات این مجله دیده می‌شود.

پروفسور عبدالحلیم^۱

او هم‌اکنون در دپارتمان زبان و فرهنگ خاورمیانه سوآز فعالیت می‌کند و سمت‌های گوناگونی را در بخش‌های مختلف این مرکز، از جمله مدیریت مرکز مطالعات اسلامی این مجموعه را برعهده دارد. دکتر عبدالحلیم را می‌توان از شخصیت‌های تأثیرگذار و مهم قرآن پژوه در غرب و انگلیس دانست که فعالیت‌های پژوهشی و آموزشی فراوانی را در مراکز علمی و آکادمیک انگلیس و غرب در این باره انجام داده است. وی در مرکز سوآز زبان، سبک و ترجمه قرآن را تدریس می‌کند و رساله‌های متعددی در حوزه مطالعات قرآنی زیر نظر وی در حال انجام است که از آن جمله می‌توان به «روابط جنسی در قرآن»^۲ اشاره کرد.

1. Professor M.A.S. Abdel Haleem (Chairman), SOAS, University of London; <https://www.soas.ac.uk/staff/staff30518.php>
2. Faizul Redhwan Karim, Gender Relations in the Qur'an

حوزه تخصصی پروفیسور عبدالحلیم در مطالعات قرآنی، ترجمه و مباحث مربوط به ساختار و ترکیب قرآن است؛ از این رو، بیشتر آثار مکتوب ایشان پیرامون این موضوع است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- کاوش در قرآن: زمینه و تأثیر؛^۱
  - قرآن: ترجمه انگلیسی با متن عربی موازی؛^۲
  - فرهنگ لغت عربی به انگلیسی کاربرد قرآنی؛^۳
  - سوره مریم: تسلی دادن به محمد؛^۴
  - سوره فجر: بررسی ساختار و معنا و ارزش تحلیل؛^۵
  - نقش بافت در تفسیر و ترجمه قرآن؛^۶
  - انسجام ساختاری در قرآن: چگونگی دیدن پیوندها.^۷
- وی همچنین ویراستار مجموعه‌هایی چون کتاب راهنمای مطالعات قرآنی آکسفورد^۸ و دنیای اخلاقی قرآن^۹ بوده است که آثار متعددی چون دستگاه‌های بلاغی و ویژگی‌های

1. Abdel-Haleem, Muhammad (2017) *Exploring the Qur'an: Context and Impact*. London: I. B. Taurus.
2. Abdel-Haleem, Muhammad (2010) *The Qur'an. English translation with parallel Arabic text*. Oxford: Oxford University Press
3. Abdel-Haleem, Muhammad and Badawi, Elsaid M. (2005) *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*. Brill.
4. Abdel-Haleem, Muhammad (2020) 'Sūrat Maryam (Q. 19): Comforting Muhammad'. *Journal of Qur'anic Studies*, (22) 2, pp 60-85
5. Abdel-Haleem, Muhammad (2017) 'Sūrat al-Fajr (Q. 89): A Study of Structure, Meaning, and the Value of Analysis'. *Journal of Qur'anic Studies*, (19) 2, pp 148-157.
6. Abdel-Haleem, Muhammad (2018) 'The Role of Context in Interpreting and Translating the Qur'an'. *Journal of Qur'anic Studies*, (20) 1, pp 44-66.
7. Abdel-Haleem, Muhammad (2020) 'Structural Coherence in the Qur'an: How to See the Connections'. In: Klar, Marianna, (ed.), *Structural Dividers in the Qur'an*. UK: Routledge.
8. Shah, Mustafa and Abdel-Haleem, Muhammad, (eds.), (2020) *The Oxford Handbook of Qur'anic Studies*. Oxford: Oxford University Press. (Oxford Handbooks).
9. Abdel-Haleem, Muhammad and Robinson, Danielle, (eds.), (2006) *The Moral World of the Qur'an*. London: IB Tauris.

سبکی دستور قرآن^۱ و ارائه قرآن خارج از چارچوب^۲ را در این مجموعه‌ها به چاپ رسانده است.

گونه‌شناسی مقالات شیعی

مجله مطالعات قرآنی سوز از جمله مجله‌هایی است که می‌توان با ارائه مقالات قوی و مستدل در حوزه قرآنی به آن، دیدگاه اصیل شیعه و مکتب شیعی را به فضای آکادمیک غرب بازشناخت و با ارائه مقالات سلسله‌وار می‌توان جریان و مکتب شیعی را در گفتمان قرآنی غرب پایه‌ریزی و راهبری کرد. اما به دلیل موانع و آسیب‌های بیان شده در شماره پیشین فصلنامه «معرفت شیعه»، اعم از آسیب‌های زبانی، روشی و دانشی، ضعف حضور شیعیان و مقالات شیعی از جامعه حوزوی و آکادمیک داخل کشور در این مجله به روشنی دیده می‌شود. در ادامه با بررسی مقالات این مجله و استخراج مقالات شیعی سعی بر آن است تا آنها را دسته‌بندی کرده و سهم ناچیز شیعه را در میان مقالات قرآنی این مجله بازشناسیم تا هم تلنگری باشد به قرآن‌پژوهان داخل کشور و هم زمینه‌ای باشد برای آشنایی با سبک و موضوعات مقالات شیعی منتشر شده در این مجله.

در یک دسته‌بندی و گونه‌شناسی اولیه، مقالات شیعی این مجله را می‌توان ذیل موضوعات کلی زیر قرار داد:

۱. مناطق و کشورهای شیعه (ایران، لبنان، عراق و...)
  ۲. فرقه‌های شیعه (اسماعیلیه، زیدیه، متصوفه، اثنا عشری)؛
  ۳. مباحث علوم قرآنی شیعی (تاریخ قرآن، ساختار قرآن، تحریف قرآن و...)
  ۴. تفاسیر شیعی (مفسران شیعه، مقایسه مفسران شیعه با اهل سنت و...)
  ۵. مقالات مروری بر کتاب‌هایی که درباره شیعه نوشته شده است.
- همان‌گونه که بیان شد، سهم این پنج‌گونه مطالعات شیعی درباره قرآن در میان مقالات

---

1. Abdel-Haleem, Muhammad (2020) 'Rhetorical Devices and Stylistic Features of Qur'anic Grammar'. In: Shah, Mustafa and Abdel-Haleem, Muhammad, (eds.), The Oxford Handbook of Qur'anic Studies. Oxford: Oxford University Press, pp 327-345.

2. Abdel-Haleem, Muhammad (2020) 'Presenting the Qur'an out of Context'. In: Shah, Mustafa and Abdel-Haleem, Muhammad, (eds.), The Oxford Handbook of Qur'anic Studies. Oxford: Oxford University Press.

فراوانی که در ۲۳ سال فعالیت این مجله چاپ شده، بسیار ناچیز است و بیانگر عدم ورود جدی و فعال پژوهشگران قرآنی داخل کشور به آکادمیای بین الملل است. در ادامه به برخی از مقالات شیعی نگاشته شده در این مجله اشاره خواهیم کرد که زمینه را برای آشنایی پژوهشگران داخلی با مقالات این مجله و سبک و سیاق آنها فراهم می‌کند. امید است که این مسئله مقدمه‌ای باشد برای نقد برخی از مقالاتی که با رویکردهای اصیل شیعی بیان شده است.

- تفسیر قرآن زیدیه از یمن: مقدمه‌ای بر تجرید الکشاف مع زیاده نکه لطاف^۱
این مقاله که توسط اسکات سی لوکاس^۲ نوشته شده است، مقدمه‌ای بر تجرید الکشاف، اثر محقق زیدیه یمنی، ابن ابی القاسم - / می‌باشد. تفسیر قرآن ابن ابی القاسم علی‌رغم شهرت او به عنوان یک زیدیه متعصب، منحصرًا از آثار تفسیری اهل سنت، به ویژه الکشاف زمخشری، وسیط وحیدی و زاد المسیر ابن الجوزی استفاده می‌کند. این مقاله با تحلیل دقیق تفسیر او بر سوره نجم و آیه ۵۵ سوره مائده، منابع و فنون تفسیری ابن ابی القاسم را روشن می‌کند. این کتاب حاوی نسخه‌ای انتقادی از تفسیر او بر سوره نجم است و رابطه نزدیک بین زیدیه و تفسیر قرآن اهل سنت را برجسته می‌کند.^۳
- مناسک و قافیه: تفاسیر و ترجمه‌های علوی بکتاشی از قرآن (۱۹۵۳ - ۲۰۰۷)^۴
این مقاله که توسط برت ویلسون^۵ در جلد هفدهم مجله «مطالعات قرآنی» نشر یافته است، نویسندگان علوی و بکتاشی در ژانرهای تفسیر و ترجمه قرآن را بررسی می‌کند. اقلیت مذهبی قابل توجهی در ترکیه، نویسندگان علوی و بکتاشی هستند و پرورش ادبیات قرآنی معاصر آنها به ادبیات همتایان سنی خود شبیه است. این مطالعه چگونگی ارتباط رفتارهای آنها با محیط‌های سیاسی و مذهبی در حال تغییر ترکیه را بررسی می‌کند و علاوه بر این، سبک، منابع و استدلال‌های آنها را در نظر می‌گیرد. این مقاله ادعا می‌کند که تفسیر و ترجمه قرآن جزء جدانشدنی مشارکت علوی -

1. A Zaydī Qur'an Commentary from Yemen: An Introduction to Tajrīd al-Kashshāf ma'a ziyādat nukat liṭāf
2. Scott C. Lucas
3. <https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2021.0478>
4. Ritual and Rhyme: Alevi-Bektashi Interpretations and Translations of the Qur'an (1953-2007).
5. M. Brett Wilson

بکتاشیان در بحث‌های عمومی گسترده‌تر درباره مناسک مذهبی، آزادی و هویت در ترکیه مدرن است.^۱

• تفسیر قرآن در تلاقی تشیع و تصوف دوازده امامی: المحيط الاعظم سید حیدر آملی^۲
این مقاله که در جلد بیست و سوم این نشریه به قلم نیکولاس بویلستون^۳ نگارش یافته است به بررسی مقدماتی تفسیر قرآن شیعی - صوفی قرن چهاردهم سید حیدر آملی، المحيط الاعظم و البحر الخدم فی تأویل الكتاب الله العزيز المحکم پرداخته است. این اثر علاوه بر اینکه سهم بسیاری در تاریخ تفسیر باطنی قرآن دارد، جایگاهی محوری در آثار آملی دارد و جنبه‌های مهمی از روش‌ها و علایق منحصر به فرد او را به نمایش می‌گذارد. این مقاله با بیانی از زندگی‌نامه فکری و معنوی آملی شروع می‌شود و سپس مروری بر مطالب و روش‌های مورد استفاده وی با تمرکز بر درک آملی از تأویل ارائه می‌دهد.^۴

• مطالعات قرآنی معاصر در ایران و رابطه آن با مطالعات قرآنی در غرب^۵
این مقاله در جلد چهاردهم مقاله و در سال ۲۰۱۲ م. چاپ و به قلم مرتضی کریمی‌نیا منتشر شده است. نویسنده در این پژوهش با هدف بررسی میزان تأثیر مطالعات دانشمندان غربی بر محافل دانشگاهی ایران طی سه دهه اخیر و ارتباط بین آنها، مروری بر وضعیت مطالعات قرآنی در ایران امروزی داشته است. وی انقلاب اسلامی را نقطه عطفی در مطالعات قرآنی در ایران دانسته که پس از آن، به تدریج تغییرات بسیاری در ساختار و رویکرد مراکز معارف دینی و دانشگاه‌ها رخ داده است.^۶

• مطالعه مروری بر کتاب جامعه کاریزماتیک: هویت شیعی در اسلام اولیه نوشته ماریا ماسی داکاکه، آلبانی: انتشارات دانشگاه ایالتی نیویورک، ۲۰۰۷ م.^۷
این مقاله مروری توسط سجاد رضوی^۸ از شیعه پژوهان شیعی دانشگاه اگزتر نوشته

1. <https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2015.0212>

2. Qur'anic Exegesis at the Confluence of Twelver Shiism and Sufism: Sayyid Ḥaydar Āmulī's al-Muḥīṭ al-a'zam

3. Nicholas Boylston

4. <https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2021.0449>

5. Contemporary Qur'anic Studies in Iran and its Relationship with Qur'anic Studies in the West

6. <https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2012.0037>

7. The Charismatic Community: Shi'ite Identity in Early Islam. By Maria Massi Dakake

8. Sajjad H. Rizvi

شده است و در آن به گزارش و مطالعه مروری کتاب فوق پرداخته است.^۱

- مصحف شیعی بازسازی شده به عنوان راهنمای الهی؟ عمل به فال قرآن در دوره صفویه^۲ این مقاله که توسط کریستین گروبر^۳ در سیزدهمین شماره نشریه «مطالعات قرآنی» به چاپ رسیده است، به موضوع فال و پیش‌بینی آینده با استفاده از قرآن در دوره صفویه ایران پرداخته است.^۴

- مواجهه با ابهام: رویکردهای معتزلی و شیعیان دوازده‌امامی به آیات مبهم قرآن^۵ این مقاله با تمرکز بر تفاسیر قرآن دو محقق بزرگ بغداد در قرن چهارم و یازدهم، شریف الرضی (م ۴۰۶-۱۰۱۶ق) و قاضی عبدالله، تنوع درونی این سنت مهم تفسیری را در مورد آیات متشابه و مبهم مورد توجه قرار می‌دهد. این پژوهش با مطالعه دقیق تفاسیر مربوط آنها بر دو آیه قرآنی، پیوندها و تعاملات احتمالی بین سنت‌های تفسیری شیعی و معتزلی را بررسی می‌کند.^۶

- بقای سنت معتزله تفسیر قرآن در تفسیر شیعه و سنی^۷ نویسندگان در این مقاله بر این باور است که مرگ معتزله لزوماً به این معنا نیست که سنت تفسیر قرآن آنها از بین رفته است. وی برای اثبات این ادعا با مطالعه موردی دو نمونه را بررسی می‌کند تا نشان دهد سنت معتزلی تفسیر قرآن، دست‌کم تا حدی در سنت‌های تفسیری جریان اصلی شیعه دوازده‌امامی و اهل سنت به جا مانده است. مورد اول تأثیر تهذیب الجیشومی بر مجمع البیان طبرسی است و نمونه دوم، بهره‌مندی متکلم و فیلسوف برجسته اهل سنت، فخرالدین رازی، در مفاتیح الغیب از الکشاف زمخشری را نشان می‌دهد.^۸

1. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/E1465359109000448>
2. The 'Restored' Shī'ī muṣḥaf as Divine Guide? The Practice of fāl-i Qur'ān in the Ṣafavid Period
3. Christiane Gruber
4. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2011.0019>
5. Encountering Ambiguity: Mu'tazilī and Twelver Shī'ī Approaches to the Qur'an's Ambiguous Verses
6. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2016.0251>
7. The Survival of the Mu'tazilī Tradition of Qur'anic Exegesis in Shī'ī and Sunnī tafāsīr
8. <https://www.euppublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2010.0106>

• اندازه‌گیری برای سنجش: تاریخ نبوی، تفسیر قرآن، و جدل‌های ضد اهل سنت در یک اثر تبلیغاتی فاطمی^۱

• مدرنیته ادبی بین نشر عربی و فارسی: روایت جرجی زیدان در ترجمه فارسی^۲

جمع‌بندی

رصد و شناخت ظرفیت‌های موجود در عرصه بین‌الملل در حوزه مطالعات قرآنی، اولین و مهم‌ترین گام در ورود جدی و فعال به گفتمان قرآن پژوهی غرب است. یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های موجود در این عرصه، مجلات و نشریاتی است که از سوی مراکز آکادمیک و علمی معتبر منتشر می‌شوند. در این مسیر، مجله «مطالعات قرآنی سواز» که توسط انتشارات دانشگاه ادینبرو به چاپ می‌رسد، یکی از برجسته‌ترین مجلاتی است که در حوزه مطالعات قرآنی در غرب سه بار در سال منتشر می‌شود. مقالات این نشریه در قالب‌ها و موضوعات گوناگونی عرضه می‌شوند؛ گاه مباحث قرآنی را در منطقه و کشور خاصی بررسی می‌کنند، گاه قرآن را نزد فرقه‌های اسلامی مورد توجه قرار داده و درباره آن پژوهش می‌کنند و گاهی نیز به مباحث علوم قرآنی، تفسیر و یا نقد کتاب‌های نشر یافته در این عرصه می‌پردازند. در میان این گونه‌ها و موضوعات موجود در مقالات شیعی این نشریه، بررسی و پژوهش درباره تفاسیر شیعی و مفسران شیعه بیش از همه مورد توجه قرار گرفته است که می‌توان سهم عمده‌ای از مقالات شیعی این مجله را به مباحث تفسیری داد. رویکرد و سبک غالب مقالات نشر یافته در این مجله، روش پژوهش‌های قرآنی غرب است که با رویکردی تاریخی و با چاشنی انتقادی و پدیدارشناسی مطالعات قرآنی را بررسی می‌کند. اما در این مجله مقالاتی وجود دارند که درصدد بازگویی جریان سنتی و اصیل شیعی هستند. به همین خاطر، ورود جدی و فعال قرآن پژوهان شیعی به این مجله و ارائه مقالات قرآنی با رویکرد اصیل شیعی و البته با بهره‌گیری از روش‌های شناخته شده در غرب، یکی از ضروری‌ترین مسائل است.

1. Measure for Measure: Prophetic History, Qur'anic Exegesis, and Anti-Sunnī Polemic in a Fāṭimid Propaganda Work (BL Or. 8419)

<https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/jqs.2014.0131>

2. Literary Modernity between Arabic and Persian Prose: Jurji Zaydan's Riwayat in Persian Translation

<https://www.eupublishing.com/doi/abs/10.3366/E1744185408000074>

